

نگاهی به

نخستین دائرةالمعارف خط بریل در ایران

محمد نوری

در آن تصویب کردند خط بریل بر اساس اقتضائات فارسی و ادبیات ایرانی اصلاح شود. در سال ۱۳۲۰ شمسی نخستین مدرسه نابینایان توسط مراکز مذهبی مسیحی تأسیس شد و در سال ۱۳۴۰ شمسی مدرسه ابابصیر توسط عده‌ای از نیکوکاران و روحانیون سرشناس در اصفهان، به راه افتاد. سپس نخستین مدرسه دولتی نابینایان به نام آموزشگاه نابینایان تهران در سال ۱۳۴۳ تأسیس شد. این آموزشگاه پس از انقلاب اسلامی به آموزشگاه شهید محبی تغییر نام داد و هنوز به این نام معروف است. آنگاه آموزشگاه دکتر محمد خزائلی در دهه ۱۳۵۰ شمسی آغاز به کار کرد. و بالاخره در دهه شصت و هفتاد شمسی پژوهشگاه تعلیم و تربیت در وزارت آموزش و پرورش راه‌اندازی شد. در هر یک از این مراحل، خط بریل چند گام رو به جلو داشت.

هر کدام از مراکز و مدارس مزبور جزوه و کتابچه‌ای برای آموزش بریل داشتند اما در سال ۱۳۶۷ حادثه مهمی اتفاق افتاد و با جمع‌بندی عده‌ای از کارشناسان خبره توسط پژوهشگاه تعلیم و تربیت، طرحی به نام «گردآوری، تدوین و تثبیت علائم خط بریل» تصویب و کتابی با همین عنوان در سال ۱۳۷۸ ش منتشر شد.

در واقع هدف اصلی این بود که از تشتت و پراکنده کاری که در مدارس و مراکز بود، ممانعت گردد و همگان از یک نوع علائم و یک خط مشی اطاعت کرده و به آن عمل کنند. این طرح هر چند سال یک‌بار در همان پژوهشگاه کامل‌تر شد. تا اینکه در سال ۱۳۹۰ نامش از «طرح گردآوری، تدوین و تثبیت علائم خط بریل» به دائرةالمعارف خط بریل تغییر یافت. این اثر همواره متن درسی و مبنای آموزش روشندان در زمینه خط بریل بوده است. مجری کتاب پیشین آقای محمد رضا ظروفی و مجری این دائرةالمعارف هم خود ایشان است.

پدیدآوردگان

همانطور که ذکر شد، این کتاب کاملترین اثری است که تا کنون در ایران در زمینه علائم بریل و خط بریل منتشر شده است. از اینرو دارای بخش‌های متعدد و متنوع است و از تخصص‌های مختلف، افرادی در آن به کار گماشته شدند.

به تازگی کتابی با عنوان *دائرةالمعارف خط بریل در ایران* منتشر شده است. این اثر به صورت چاپ محدود (جزوه) نه چاپ عمومی در سال ۱۳۹۰، به مدیریت محمد رضا ظروفی توسط سازمان آموزش و پرورش استثنایی کشور منتشر شده و در سال‌های اخیر متن درسی برای توجیه و آموزش معلمان و برخی مقاطع دیگر بوده است.

این اثر کامل‌ترین مجموعه درباره خط بریل است و شامل کلیات (نگرش اسلام به نابینایان و تاریخ آموزش و پرورش نابینایان در ایران)؛ ادبیات فارسی؛ بریل عربی؛ بریل انگلیسی؛ بریل علوم پایه (ریاضیات، جبر، آمار، هندسه، مثلثات، شیمی و فیزیک)؛ بریل رایانه؛ بریل موسیقی است.

فهرست مزبور نشانگر توجه و اهتمام به همه بخش‌های بریل از دانش‌های قدیمی تا مواردی مثل کامپیوتر است. اکنون بجا است که به بخش‌های این مجموعه، پدیدآوردگان آن، پیشینه این پروژه و تحولات آن و بالاخره ماهیت دائرةالمعارفی آن نظری بیفکنیم.

پیشینه و تحولات

این خط توسط لویی (یا لوییس بریل)^۱ (۱۸۰۹-۱۸۵۲م) اختراع شد. خط بریل توسط یک نفر آلمانی به نام کریستوفل در سال ۱۳۱۵ ش به ایران آورده شد و در یکی از آموزشگاه‌های تبریز مورد تعلیم و تعلم قرار گرفت. سپس این معلم آلمانی به اصفهان کوچ کرد و در آنجا به آموزش خط بریل برای نابینایان و معلمان پرداخت. آنگاه معلمی به نام محمد علی خاموشی هم این خط را از او فرا گرفت و کارش را ادامه داد^۲ اما چون بر آن مسلط نبود و ظرائف بریل را نمی‌دانست، نظام آموزش و پرورش آن را پس زد. تا اینکه در سال ۱۳۳۹ شمسی پس از تحولات در نظام آموزش و پرورش و تمهید مقدمات، خط بریل پذیرفته شد و قرار شد تدریس شود. حادثه مهم بعدی، سمینار مربیان با بینایان ایران (شهریور ۱۳۴۸ در تهران) بود که

۱. Lovis Braille

۲. مجله نور عالم، ش ۵۴، ۱۳۳۱.

محمد رضا ظروفی.

گروه علائم علوم پایه:

آقایان ابراهیم کربلایی حبیب الله، محمد حسن وجدانی، محمد رضا ظروفی و خانم فاطمه شهناز ملک زاده.

گروه علائم انگلیسی:

آقایان محمود رضایی، علی اصغر اسدی و محمد رضا ظروفی.

گروه علائم رایانه:

آقایان علی اصغر اسدی و محمد رضا ظروفی.

گروه علائم موسیقی:

آقایان محمود رضایی، علی اصغر اسدی و محمد رضا ظروفی.

بخش‌ها و محتوا

دائرةالمعارف خط بریل بر خلاف دائرةالمعارف‌های مدرن که ماهیت و ساختار قاموسی و الفبایی دارند، موضوعی و مثل کتب معمولی و شامل هفت بخش اصلی و ده پیوست است. معمولاً هر بخش شامل چندین فصل می‌باشد.

اما بخش اول شامل دو فصل با این عناوین است:

نگرش اسلام به نابینایان و تاریخچه آموزش و پرورش نابینایان در ایران. هر دو فصل بسیار کوتاه است و برخی نکات اصلی را نیز در بر ندارد.

بخش دوم (ادبیات فارسی) شامل این فصل‌ها است:

حروف الفبای فارسی، علائم نقطه گذاری، نگارش متون، شیوه املا فارسی، کوتاه نویسی بریل فارسی، علائم آوا نگاری فارسی.

بخش سوم (علائم بریل عربی) و شامل دو فصل علائم عمومی و علائم تجوید است.

بخش چهارم (علائم بریل انگلیسی) شامل چهار فصل است:

الفبای انگلیسی، علائم کوتاه نویسی، علائم آوا نگاری، املاء.

بخش پنجم (علائم علوم پایه) و شامل هشت فصل است:

کلیات، جبر، ریاضیات، آمار، هندسه، مثلثات، شیمی، فیزیک.

بخش ششم (علائم بریل رایانه) شامل دو فصل است:

علائم بریل رایانه آمریکایی، علائم بریل رایانه بریتانیایی.

بخش هفتم (علائم موسیقی بریل)، شامل هفت فصل است:

کلیات، وصل و ترکیب، علامت‌های تکرار، تزئین و انگشت گذاری، علامت‌های دست‌ها، علامت‌های نگارش آواز و انواع سازها، علامت

موسیقی ایران، شیوه‌های نگارش موسیقی بریل.

اسامی این افراد در اول کتاب آمده است. اما اسامی کتاب چاپ ۱۳۷۸ و کتاب چاپ ۱۳۹۰ اندکی و در برخی بخش‌ها کلاً متفاوت است. نخست اسامی کوشندگان سال ۱۳۷۸ را معرفی می‌کنم، سپس دست‌اندرکاران سال ۱۳۹۰ را.

سال ۱۳۷۸؛ عنوان: گردآوری، تدوین و تثبیت علائم خط بریل؛ مجری: محمد رضا ظروفی؛ ناظر: دکتر مسعود گلچین سال ۱۳۹۰؛ عنوان: دائرةالمعارف خط بریل؛ مجری: محمد رضا ظروفی

مسئولین گروه‌ها در سال ۱۳۷۸

اعضای گروه ادبیات:

محمود رضایی، عبدالله غفاری، رفیع رفیعی، یعقوب عبدی پور، سید سعید میری لواسانی، فاطمه محی الدین و محمد رضا ظروفی

اعضای گروه عربی و تجوید:

خالق شعبان، محمود رضایی، یعقوب عبدی پور و محمد رضا ظروفی

اعضای گروه علوم پایه:

ابراهیم کربلایی حبیب الله، محمد حسن وجدانی، فاطمه شهناز ملک زاده و محمد رضا ظروفی

اعضای گروه موسیقی:

محمود رضایی و محمد رضا ظروفی

نرم افزار بریل:

بهزاد جزء هاشمیان

ماشین نویسی:

فاطمه علی محمدی

مسئولین گروه‌ها در سال ۱۳۹۰

کوتاه نویسی فارسی:

یعقوب عبدی پور، محمود رضایی، خانم رؤیا کارآمد

گروه ادبیات:

آقایان محمود رضایی، عبدالله غفاری، رفیع رفیعی، یعقوب عبدی پور، سید سعید میری لواسانی، محمد رضا ظروفی و خانم فاطمه محی الدینی، (با سپاس از همکاری خانم‌ها فاطمه کاظمی، فرانگیز پورترق، فیروزه مخبریان نژاد).

گروه علائم عربی و تجوید:

آقایان خالق شعبانی، محمود رضایی، یعقوب عبدی پور و

اما پیوسته‌ها عبارت‌اند از:

- سایت‌های مرتبط به بریل
- نرم افزارهای مرتبط به بریل
- نشریات و آثار دوره‌ای مرتبط به بریل

قلمرو جغرافیایی این دانشنامه جهانی است. با این توضیح که ایران و منطقه خاورمیانه و جهان اسلام را کلاً در بر می‌گیرد. اما در غرب فقط مناطق انگلیسی زبان و از دیگر مناطق فقط آثار مرجع و اطلاع‌رسانی را در قلمرو خود دارد. برای نمونه اگر مؤسسه اطلاع‌رسانی‌ای در پاریس باشد، معرفی می‌کنیم ولی اگر کتابی معمولی در آنجا چاپ شده باشد هر چند مرتبط به بریل است، مدخل نخواهد شد. در مناطق شرق مثل ژاپن، چین، تایوان و غیره هم فقط در محدوده آثار مرجع و اطلاع‌رسانی در قلمرو قرار می‌گیرد. علت این گزینش، چند نکته و دلیل فنی و علمی است. اولاً اگر ادعا شود دانشنامه جهانی است و سپس امکان جستجوی همه مناطق نباشد، ادعای کذب و گزاف خواهد بود؛ دوم اینکه آثار مرجع و اطلاع‌رسانی در همه کشورها تأثیر خواهند گذاشت، نیز معمولاً اطلاعات آنها در دسترس است.

پیش‌بینی ما اینست که به یاری خداوند در اواسط سال ۱۳۹۵ این دانشنامه به اتمام رسد و تقدیم جامعه علمی و روشندان گردد. از همکاری کسانی که در این زمینه اقدامات و تجربه‌هایی دارند، استقبال می‌کنیم. کافی است که به وب سایت دفتر فرهنگ معلولین مراجعه کنند و نام، آدرس و تلفن تماس خود را ثبت کنند یا ایمیل و تلفن بزنند تا در خدمتشان باشیم.

کلمات با فراوانی بیشتر در حرف اول؛ کلمه‌های دو حرفی بر اساس رتبه؛ فراوانی قطعه کلمه‌های دو حرفی در مجموع و در اول کلمه و وسط و آخر کلمه؛ فراوانی قطعه‌های کلمه‌های سه حرفی؛ فهرست کلمه‌های دو حرفی منتخب. روش کار مجری در هر بخش، شناسایی دبیرهای مجرب هر رشته و دعوت به کار، سپس توجیه آنان، آنگاه گردآوری واژگان و معادل سازی برای هر واژه بر اساس ضوابط بریل بوده است.

ماهیت دائرةالمعارفی این اثر

در گذشته دائرةالمعارف‌هایی با ساختار موضوعی و تبویبی وجود داشت. دانشنامه علائی از ابن سینا نمونه مشهور آن است. ولی در سده اخیر، دانش دائرةالمعارف مضبوط و ضابطه‌مند شده و دائرةالمعارف‌ها ساختار الفبایی دارند. البته این مجموعه از این نظر که شامل اکثر علوم است، می‌توان به آن دائرةالمعارف لغوی و نه اصطلاحی گفت. اما نکته مهم اینست که هنوز جای یک دانشنامه کارآمد به عنوان کتاب مرجع خالی است. دفتر فرهنگ معلولین از سال گذشته یک گروه را برای تألیف دانشنامه بریل تجهیز کرده است. البته نام آن را *دانشنامه برجسته نگاری و به پیشنهاد برخی دانشنامه کتاب بسودنی یا دانشنامه کتاب بساویبی* خواهد گذاشت. اگر در زمینه نام مناسب‌تر و عنوان چنین اثری پیشنهادی باشد و خوانندگان گرامی، ما را مساعدت فرمایند سپاسگزار خواهیم شد. برای این دانشنامه تا کنون ۸۰۰ مدخل (عنوان مقاله) شناسایی شده است. این مدخل‌ها احتمالاً تا ۱۵۰۰ فقره افزایش خواهد یافت و شامل هشت گروه زیر است:

- شخصیت‌های بریل نویس، خادم بریل یا پژوهشگر بریل مثل لویی بریل، کریستوفل آلمانی، محمد رضا ظروفی
- کتب درباره بریل یا به خط بریل مثل دائرةالمعارف خط بریل
- مراکز و نهادهای آموزشی، پژوهشی و تولید متون بریل مثل مؤسسه رودکی
- دستگاه‌ها و تجهیزات تولید خط بریل مثل لوح و قلم، پارکینز
- مفاهیم و موضوعات مرتبط به فرهنگ، جامعه شناسی، روان شناختی، تاریخ و بریل؛ چون تأثیر بریل در یادگیری، تاریخ تحولات بریل در ایران